

## РОЗДІЛ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.77 (045)

### ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ПРАВОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

### EFFECTIVENESS OF CONSTITUTIONAL LAW NORMS IN THE MODERN CONDITIONS OF LEGAL MODERNIZATION OF SOCIETY

Годованик Є.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри права та публічного адміністрування  
Маріупольського державного університету*

Стаття присвячена проблемам визначення теоретико-методологічних аспектів дослідження ефективності конституційно-правових норм як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії, що розглядається як фундаментальна основа розроблення й ухвалення якісних та дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

**Ключові слова:** конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, ефективність, якість правотворчості.

Статья посвящена проблемам определения теоретико-методологических аспектов исследования эффективности конституционно-правовых норм как общетеоретической и практически-прикладной категории, что рассматривается как фундаментальная основа разработки и принятия качественных и эффективных нормативно-правовых актов соответствующими компетентными субъектами конституционного правотворчества.

**Ключевые слова:** конституционно-правовая норма, правовая система, конституционное право, эффективность, качество правотворчества.

The article is devoted to the problems of determining theoretical and methodological aspects of the research of the effectiveness of constitutional law norms as a general theoretical and practical-applied category, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of qualitative and effective normative legal acts by the relevant competent bodies of constitutional law-making.

**Key words:** constitutional law norm, legal system, constitutional law, efficiency, quality of lawmaking.

**Постановка проблеми.** Ефективність функціонування правової системи на сучасному етапі об'єктивації, зрештою, визначається головною цінністю, якою є тільки людина. В умовах глобалізації людська активність суперечить тоталітарній залежності від імперативів економічної й технологічної ефективності, гостро постало питання про те, чи можна примирити ідентичність з ефективністю, традиційні цінності з культурою Інтернету, подолати дефіцит людяності та духовності.

За таких умов юридична наука гостро потребує формування сучасного методологічного інструментарію дослідження об'єктивних явищ, процесів, феноменів суспільно-правового характеру, зокрема розроблення належних конкретно-наукових методів пізнання.

**Стан дослідження.** Вивченню проблем ефективності правотворчості та правозастосування в конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних і закордонних науковців, як: С. Алексєєв, М. Баймуратов, О. Богачова, С. Богачов, Л. Воєводін, Ю. Волошин, Л. Дюгі, Л. Заморська, О. Зайчук, О. Копиленко, К. Корсгаард, В. Лазарєв, А. Пінер, П. Рабинович, С. Стеценко, В. Федоренко, Ю. Шемшученко й ін.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення комплексної соціальної та юридичної моделі ефективності конституційно-правових норм, зокрема, з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, особливо з огляду на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його прогресивного становлення та розвитку.

**Метою статті** є подальше теоретичне розроблення проблем підвищення ефективності конституційно-правових норм у сучасних умовах правової модернізації суспільства.

**Виклад основного матеріалу.** Кожна правова доктрина, попри спільний предмет дослідження, має самостійний спосіб обґрунтування, методологію пізнання права, програмні вимоги, а тому різні методологічні підходи не можуть бути механічно зведені до одного, універсального трактування права, праворозуміння та відповідних способів забезпечення ефективної дії правових норм, їх належного впливу на стан суспільних відносин. Саме на розумінні цієї

основоположної плюралістичної ідеї ґрунтується множинність наукових вчень про ефективність конституційно-правових норм, яка відображає розмаїття правових поглядів у різних суспільствах.

Варто зазначити, що в сучасній юриспруденції є два підходи, що виключають один одного. По-перше, є думка про необхідність створення єдиного поняття права. Це передбачається зробити в межах нового нормативізму, або лібертарно-юридичної теорії, або в результаті інтегративного підходу, або в межах однієї із класичних теорій права. Пошуки такого всеосяжного визначення припускають, що всі інші дефініції права свідомо помилкові. По-друге, висловлюються судження про принципову неможливість єдиного визначення права через складність та багатоаспектність останнього, тому пропонується розглядати поняття права як множинність концепцій, що конкурують між собою, і можливість паралельних типів праворозуміння [1, с. 25].

Формально-догматична юриспруденція ґрунтується на уявленні, що право виражається в словесній формі і міститься в текстах законів і підзаконних актів. Джерело виникнення законодавства за такого підходу – це держава, тому право, на думку представників цієї теорії, визначається як система норм, санкціонованих і охоронюваних від порушень із допомогою заходів, здійснюваних державною владою.

Формально-догматична юриспруденція є основою для формування та вивчення категорій загальної теорії права і держави, як-от «норма права», «правовідносини», «суб'єктивні права» і «юридичні обов'язки», «юридична відповідальність»; для розроблення прийомів з'ясування та роз'яснення текстів нормативно-правових актів; для створення парадигм вирішення юридичних суперечок тощо [2, с. 46].

Саме тому формально-юридичний підхід до права та праворозуміння, як вбачається, передусім необхідний у сфері правозастосовчої діяльності, тобто повсякденної реалізації правових, зокрема конституційно-правових, норм для досягнення ефективного рівня впливу нормативного масиву на суспільні відносини шляхом забезпечення усталеної правомірної поведінки їхніх суб'єктів.

На думку видатного науковця, прихильника формально-догматичної юриспруденції, Г. Шершеневича, щоб знайти визначення поняття «право», треба «визначити поняття позитивного права». Вчений звертає увагу на те, що «увазі дослідника підлягає тільки те право, яке діє, але не те право, яке мало б діяти» [3, с. 231], тобто, інакше кажучи, чинні, а не бажані чи оптимальні за своєю ефективністю правові норми. Зміст формально-догматичного праворозуміння полягає в неухильній вимозі виконувати приписи чинного права, саме тому його прихильники приділяють пильну увагу розробленню формального боку права.

З такою думкою навряд чи можна цілком погодитися, оскільки предметом наукового дослідження ефективності конституційно-правових норм, що визначає його методологічний інструментарій, на наш погляд, є не тільки наявний стан реалізації

правових норм, але і, не в останню чергу, пошук оптимальних шляхів підвищення ефективності регульовного впливу конституційно-правових норм у сучасних умовах розвитку світового й українського конституціоналізму, правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, здійснення комплексної конституційної реформи з метою модернізації національної правової системи тощо.

З такого погляду методологія дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» має бути спрямованою на вирішення декількох ключових завдань, а саме: а) аналіз ефективності впливу чинних конституційно-правових норм на суспільні відносини; б) порівняльно-правове дослідження ефективності реалізації конституційно-правових норм в Україні й інших державах, передусім у державах-членах Європейського Союзу (далі – ЄС) і тих, що проголосили стратегічний курс на вступ до ЄС, зокрема, шляхом побудови моделі співробітництва з ЄС на основі угод про асоціацію; в) визначення оптимальних шляхів досягнення ефективного впливу конституційно-правових норм на суспільні відносини в контексті конституційної модернізації суспільства та глибинного комплексного реформування найважливіших конституційно-правових інститутів.

Варто зазначити, що вирішення вказаних завдань потребує деяких термінологічних та змістовних уточнень щодо методологічних конструкцій та засобів, що використовуються для означеної мети.

По-перше, у сучасній юриспруденції відсутнє єдине розуміння методології як такої. У контексті дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» його методологію варто розуміти як комплексне доктринальне уявлення про оптимальний спосіб створення та реалізації галузевих конституційно-правових норм шляхом визначення належних методологічних способів і прийомів, здатних забезпечити максимальну ефективність їхнього позитивного впливу на суспільні відносини в межах національної системи права.

По-друге, формування належної методології дослідження безпосередньо залежить від його предмета, зокрема його внутрішнього змістовного наповнення, ознак, правової природи, адже, як стверджує видатний філософ – основоположник філософської школи феноменології Е. Гуссерль, «істинний метод впливає <...> із природи предметів, які підлягають дослідженню, а не з наших задалегідь складених суджень і уявлень» [4, с. 66]. З таким твердженням варто погодитися, адже, насправді, для отримання правильних методологічних способів та прийомів пізнання вкрай важливо визначити формальні якості об'єкта пізнання, тобто конституційно-правових норм як складового елемента національної системи права, сутнісні характеристики якої визначаються формально-юридичним гносеологічним інструментарієм.

По-третє, методологію дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» варто розуміти не лише як збірку окремих теоретичних

положень, що потребують наукового опрацювання, а як найбільш загальний метод, систему підходів і прийомів вирішення тих чи інших проблем дослідження або діяльності. Таким методом у позитивістській інтерпретації правових явищ визнається здебільшого формально-юридичний, а ефективність правового регулювання пов'язується з формально правильною реалізацією чинних правових норм незалежно від їхньої змістовної складової частини та відповідності «природному» праву.

На думку Я. Гайворонської, правові норми становлять право загалом, юридичні ж норми є найбільш формалізованим видом правових норм і пов'язані з державою як суб'єктом їх створення та забезпечення [4, с. 71]. З такою спробою усунути дуалізм позитивного та природного права важко погодитися, оскільки не зовсім зрозумілим залишається поділ норм на «правові» та «юридичні», адже предметом дослідження юридичних наук якраз і є право як цілісна система правил поведінки суб'єктів правових відносин, а формальна визначеність є однією з обов'язкових ознак, які вирізняють правове регулювання з інших видів соціального регулювання і відповідних соціальних норм – політичних, корпоративних, моральних, релігійних та інших. Для подолання вказаної методологічної проблеми ключовим питанням є знаходження способів інтеграції природного (такого, що формується об'єктивно, на думку деяких науковців, навіть спонтанно) та позитивного (штучно створеного законодавцем) права до єдиної системи права, зокрема, пошук доцільних засобів її дослідження та доктринальної інтерпретації.

Представники соціологічного напрямку права дорікають прихильникам юридичного позитивізму, що їхня теорія не тільки не досліджує питання джерел права, але й не дає обґрунтування права як соціально-культурного феномена життя людини. Крім того, на погляд представників даного підходу до праворозуміння, за формально-догматичною методологією пізнання права з останнього виключаються або недооцінюються звичайне право, більшість норм міжнародного права, канонічне право, джерелами яких не є безпосередньо держава.

Зазначене зауваження особливо актуалізується в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції, зважаючи на формування цілого комплексу наднаціональних джерел права, механізм дії яких неможливо пояснити кризь усталені постулати класичної школи «державницького» позитивізму (наприклад, йдеться про «вторинне» право ЄС у частині тих його джерел, що мають властивість прямої дії щодо національних правопорядків держав-членів – *Є. Г.*).

Соціологічний напрям у праві об'єднує різні школи, але спільною для них є критика теорії юридичного позитивізму, що зводив завдання юриспруденції тільки до формально-догматичного дослідження чинного законодавства, а отже, як уже зазначалося, до стану ефективності правотворчості та правореалізації чинних правових норм.

Не відкидаючи об'єктивного права, встановленого державою, прихильники соціологічної юри-

спруденції стверджують, що самі норми права, що містяться в текстах законодавчих актів, ще не утворюють права. Згідно з їхніми поглядами, справжній зміст права розкривається тільки за умови глибокого аналізу різних чинників, що впливають на виникнення правових приписів і створюють у кінцевому підсумку систему права.

Згідно із соціологічним праворозумінням, велика увага в державі має приділятися суддівським функціям (*Е. Ерліх, Ф. Жені, Г. Канторович, Р. Паунд, К. Левеллін, Д. Френк та ін.*). Правом називаються тільки ті норми, які створюються судом, і суддя відіграє роль основного «творця права».

Головним доводом проти теорії юридичного позитивізму з боку природно-правової концепції є факт усвідомлення правової дійсності всіма суб'єктами приватного та публічного права. Йдеться про те, що всі нормативно-правові акти, створені законодавцем і реалізовані правозастосувальними органами, проходять складний шлях осмислення людиною, формують певний тип правової свідомості індивіда. Інакше кажучи, на думку представників даної теорії, права поза людською правосвідомістю немає [5, с. 235].

Критика цієї доктрини ґрунтується саме на положенні пріоритетного значення судді в державі. Як стверджують опоненти даного типу праворозуміння (прихильники теорії юридичного позитивізму і природно-правової школи – *Є. Г.*), протиставлення «живого» права суспільства і позитивних законів держави неминуче породжує і багато в чому обґрунтовує суддівське свавілля. Якщо рішення судді визначається переважно власною правосвідомістю, його фактичні дії стають формально необмеженими. У результаті, не завжди можна бути впевненим, що суддя під час здійснення правосуддя керується нормами права, а не підміняє їх власною думкою чи інтересами в конкретному процесуальному провадженні.

Інакше кажучи, будь-які правовідносини можуть бути реалізовані тільки через правосвідомість учасників правових відносин, і в цьому сенсі суддя як «творець права» є носієм не тільки своєї професійної правової свідомості, а й індивідуального світогляду, моральних та інших особистих якостей, що залежать від правової культури, ціннісних орієнтирів особистості і цілого суспільства. Такі критичні аргументи характерні для представників природно-правової доктрини.

Прихильники юридичного позитивізму інакше уявляють об'єкт критики, а саме – зміст права з погляду соціологічного правознавства (правовідносини) [6, с. 300].

Отже, зміст теорії природного права змінювався протягом історії, що ускладнювало розуміння основних ідей цієї доктрини і створювало труднощі для практичного застосування приписів природного права в житті людей.

Природно-правова концепція може бути ефективно використана під час перехідних станів суспільного і державного розвитку, коли руйнуються стереотипи колишнього ладу і відсутні передумови

нового. У період ідейних хитань ця концепція допомагає осмислити формальні цінності, до яких належить право, показати орієнтири бажаного розвитку політико-правових ідей і відносин. Для формування соціально орієнтованої держави з гарантованим відкритим переліком прав і свобод громадян необхідно використовувати доктринальний зміст усіх теорій, передусім теорії юридичного позитивізму [4, с. 72].

Отже, для належного дослідження феномена ефективності дії конституційно-правових норм у сучасному суспільстві треба комплексно (відповідно до основоположного в сучасній юриспруденції принципу наукового плюралізму – *Є. Г.*) використовувати досягнення та підходи різних напрямів праворозуміння, основними з яких вбачаються саме формально-юридичний (позитивістський), соціологічний та природно-правовий.

**Висновки.** Отже, на підставі проведеного аналізу також можна стверджувати, що методологічні засади дослідження ефективності конституційно-правових норм мають бути побудовані на широкому міждисциплінарному підході, що враховує об'єктивні закономірності та досягнення правової науки (передусім теорії держави і права та теорії конституційного права), загальної філософії, соціології, політології й інших провідних наук про суспільство та людину. Окреме місце серед вказаних галузей наукового пізнання посідає, на наш погляд, загальна теорія держави і права, яка дає змогу узагальнити відомості про категорію «ефективність конституційно-правових норм», та соціологія, що спрямована на досягнення відповідності юридичного змісту правових норм об'єктивно наявним суспільним відносинам та рівню правосвідомості суспільства на тому чи іншому конкретно-історичному етапі його розвитку.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буткевич В. Радянське право і міжнародний договір. К.: Вища школа, 1977. 264 с.
2. Теорія держави та права: навч. посібник / Є. Білозьоров, В. Власенко, О. Горова, А. Завальний, Н. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Гусарева, О. Тихомирова. К., 2017. 320 с.
3. Шершеневич Г. Общая теория права: учебное пособие. Том 1. М., 1995. 720 с.
4. Придворов Н., Трофимов В. Правообразование и правообразующие факторы в праве. М., 2012. 400 с.
5. Лейст О. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М., 2002. 288 с.
6. Царьков И. Развитие правосознания в европейской традиции права. СПб., 2006. 344 с.